

BALTISAKSA KIRJANDUSE RETSEPTSIOON XX SAJANDIL

2013. aasta sügisel 8.–10. novembrini toimus Saksamaal Lüneburgis asuvas baltisaksa arhiivis ja kultuurikeskuses, Carl Schirreni Seltsis (Carl-Schirren-Gesellschaft – CSG) 25. Balti seminar. Nimetatud seminare hakati veerand-sada aastat tagasi korraldama (balti)-saksa, eesti ja läti teadlaste ühise foorumina. Baltisaksa kirjandus on Balti seminaride teemaks olnud ka varem: nii käsitleti 1995. aasta seminaril baltisaksa, eesti ja läti kirjandussuhteid. Viimatisel seminaril keskenduti aga baltisaksa kirjanduse retseptioonile – nii tagasivaateliselt kui ka tänasel päeval. Põhjuseks asjaolu, et viimasel ajal on täheldatav teatav huvi kasv baltisaksa kirjanduse vastu nii Balti riikides kui ka Saksamaal, millest annavad tunnistust nii teadusüritused, tõlked kui ka üldisem huvi baltisaksa autorite vastu. Kolm päeva kestnud seminaril CSG asupaigas *Brömsehaus*'is – XIV sajandist pärinevas kaupmehemajas – astusid rohkem kui 60-liikmelise kuulajaskonna ees üles 13 esinejat Saksamaalt, Lätist ja Eestist.

Oma sissejuhatavas ettekandes vaates seminari üks korraldajatest, prof Michael Garleff (Oldenburg) baltisaksa autorite sõjaeelset generatsiooni, tehes seda Riia omaaegse saksakeelse ajalehe *Rigasche Rundschau* artiklitesarja „Baltisaksa autorite enesehinnang 1930. aastatel” („Selbsteinschätzung deutschbaltischer Autoren in den 1930er Jahren”) põhjal. Nimetatud sarjas võtsid sõna 16 hiljem Saksamaal enamjaolt vägagi tuntuks saanud autorit (nt Otto von Taube, Siegfried von Vegesack, Werner Bergengruen, Walther Hollander, krahv Alexander Stenbock-Fermor,

Manfred Kyber), vaadeldes oma elukäiku ning kirjanduslikku loomingut. Autorite poliitilised kalduvused ulatusid sealjuures seinast seinale; üldine tsivilisatsioonikriitika leidis muuhulgas väljendust ka antroposoofias (Kyber). Teadlikult baltilikuks elemendiks peeti kõigile autoritele iseloomulikke individualismi – seda seisukohta esindasid nii konservatiivsemad kui ka n-ö progressiivsemad autorid. Nii toona kui ka hiljem baltisaksa ringkondades rõhutatud ühtsust ja ühist meelt silmas pidades torkavad säärased „kõrvalekaldu-mised” iseäranis silma, viidates sellega baltisaksa kirjanduse mitmekesisusele ning individuaalsele diapsoonile.

Järgneva kolme ettekande teemaks oli baltisaksa autorite taasavastamine. Hagen Schäferi (Chemnitz) arutlusobjektiks oli sõjajärgsetel kümnenditel Saksamaal kuuldemängude ja näidendite autorina suurt populaarsust nautinud Fred von Hörschelmann ning tema kogutud teoste koostamise problemaatika, seda just baltisaksa kirjanduse tutvustamise võtmes tänasel Saksa raamatuturul. Manfred Kyberi Seltsi esimees Peter Götz (Stuttgart) toonitas Kyberi loomingut, iseäranis tema loomalugude aktuaalsust, mis Esimese maailmasõja eelsel ning järgsel ajal ilmunutena olid pioneerlikud ka loomakaitse vaatenurgast. Darmstadtis tegutseva Balti-Saksa Seltsi (Deutsch-Baltische Gesellschaft) esimees Frank von Auer (Mainz) käsitles kirjaniku ja kunstniku Robert von Gernhardti elu ja loomingut. Kuigi Tallinnas sündinud baltisaksa päritolu Gernhardti (1937–2006) elukäik kajastab kõiki baltisakslasi tabanud ajaloo-pöördeid ja tema keelepruugist oli ta

balti päritolu eksimatult äratuntav, ei saa esineja hinnangul teda siiski pida baltisaksa kirjanikuks, sest „kirjanduslikult pole seda maailmakodanikku võimalik ühtegi provintsi kuuluvaks kuulutada”.

Kultuuri- ja kirjanduskontaktidele oli pühendatud prof Māra Grudule (Riia) ettekanne „Baltisaksa kirjanikud sillaehitajatena”, millest selgus, et läti ja baltisaksa kultuuriruumi võimaliku lähenemist ei toimunud kuni Teise maailmasõjani ning sild ühe rahvuse juurest teiseni tekkis ja püsis vaid üksikjuhtudel ning isiklike kontaktide varal. Samuti võib esile tuua omaaegse väga populaarse romaani kirjaniku Theodor Hermann Panteniuse positiivset lätlaste kujutamist ning kriitikat saksa sisserändajate aadressil tema 1880. aastate teostes. Samadel põhjustel äratas läti lugejates huvi ka Eduard von Keyserling, impressionistliku autorina õpiti teda tundma alles hiljem. XIX sajandi teisel poolel töötas lätlasi siinsete baltisaksa lehtede toimetustes, kus kujunesid nõnda välja omalaadsed kirjanduslikud salongid. Nii töötas läti kirjanik Rüdolfs Blaumanis ajalehe Zeitung für Stadt und Land toimetuses ja tutvustas baltisaksa kirjamehele Viktor von Andrejanoffile läti folkloori, kultuuri ja kultuuritegelasi. Sajandivahetusel toimus kolme kohaliku kultuuriringkonna – saksa, läti ja vene – lähenemine. Olulisteks nimedeks selles suhtlusringkonnas olid Voldemārs Dambergs ja ajakirja Apollon toimetaja Johannes von Guenther.¹ Baltisaksa luuletaja Elfriede Eckardt-Skalberg pühendus aga terve elu läti kirjanduse saksa keelde tõlkimisele, hoides kontakte läti kultuuritegelastega ka pärast Riias lahkumist 1939. aastal.

Heinrich Bosse (Freiburg) kõneles ettekandes „Baltisaksa autobiograafid tänases Lätis” baltisaksa autobiograa-

¹ Vt tema kirjanduslikud mälestused „Ein Leben im Ostwind. Zwischen Petersburg und München” (1967), mis ilmusid 2010 ka vene keeles.

filiste tekstide tõlkimisest läti keelde. Alates 1995. aastast tänaseni on ilmunud ligi kümmekond tõlget, mille ajaline jaotus on väga lai, ulatudes XVIII sajandist (Kuramaa hertsoginna Dorothea kirjad ja Elisa von der Recke autobiograafia) kuni XX sajandi memuaarideni välja (Gertrud von den Brincken), keskendudes geograafiliselt just Läti ala ning kultuuriga seotud autoritele (Louise Pantenius, August ja Bernhard von Bielenstein). Samuti tutvustas ta Riias valmivat tõlkeprojekti – baltisaksa tõlkeantoloogiat „Saksakeelne kirjandus Lätis”.

Inta Dišlere (Tukums) ettekanne keskendus Kuramaalt pärit baltisaksa luuletaja Gertrud von den Brinckeni (1892–1982) elule ja loomingule, vaadeldes seda Läti lähiajaloo kontekstis. Brinckeni mitteläti vaatenurgast kirjutatud mälestused võimaldavad teha tutvust selle osaga Läti XX sajandi ajaloost, mis on kas tundmatu või sihilikult mahavaikitud. Tukumsi muuseumi juurde kuuluvast Durbe lossis on alates 1996. aastast korraldatud Brinckeni ja baltisaksa ajalugu käsitlevaid näitusi.

Huvitavat sissevaadet baltisaksa kirjanduse retseptsiooni pakkus retrospektiivne vaatlus raamatukaupmehe vaatevinklist. Baltisaksa kirjastajad ning antikvaarid, isa ja poeg Harro ja Robert von Hirschheydt (Wedemark) vaatasid oma ühises üldistavas ja väga ülevaatlikus ettekandes ühelt poolt tagasi oma baltisaksa-temaatilisele kirjastustegevusele (Verlag Harro von Hirschheydt), mis on kestnud juba 65 aastat, teisalt aga käsitlesid baltisaksa autorite retseptsiooni Saksamaal alates XIX sajandist. Kuni Esimese maailmasõjani polnud Saksamaal ühtegi kirjastajat, kes oleks otseselt spetsialiseerunud Baltikumist pärit autoritele, esimeseks oli Neuneri kirjastus Berliinis 1917. aastal. XX sajandi alguses olid tuntuimad baltisaksa autorid Saksa raamatuturul Eduard von Keyserling, Korfiz Holm, Theodor Hermann Pantenius ja Carl Worms ning üldjuhul ilmus teostest

mitu trükki. Hilisematel kümnenditel liisandusid Monika Hunnius, Manfred Kyber, Mia Munier-Wroblewski, Theophile von Bodisco, Elsa Bernewitz, Otto von Taube, Siegfried von Vegesack, Werner Bergengruen, Else Hueck-Dehio, Frank Thiess, Oskar Grosberg, Gertrud von den Brincken. „Südamebaltlase” Edzard Schaperi teoste kogutiraaž on koguni kuus miljonit köidet. Else Hueck-Dehio 1950. aastatel ilmunud jutukogu „Ja, damals. Tipsys sonderliche Liebesgeschichte” on oma rohkem kui miljoni-lise kogutiraažiga aga kõigi aegade edukaim baltisaksateemaline raamat. Natsionaalsotsialismi ajal sattus ka baltlasi (pool)-keelatud autorite ja põletatavate teoste nimekirja (nt Thiess).

Läti tõlkija Pēteris Bolšaitis (Riia) kõneles baltisaksa kirjanduse tõlkimisest läti keelde Siegfried von Vegesacki näitel ning rõhutas teoste väga head vastuvõttu, millest annab tunnistust ka romaani „Balti tragöödia” väheste kuude jooksul läbimüüdud esimene tiraaž suuruses 1000 eksemplari, mis Saksa raamatuturu mõõtkavas vastaks 50 000 eksemplarile. Kui eesti keelde on tõlgitud vaid „Balti tragöödia”, siis läti keeles on olemas ka selle eellugu „Vorfahren und Nachkommen” („Eelkäijad ja järeltulijad”) ja järellugu „Der letzte Akt” („Viimane vaatus”). Mõlemad teosed on välja antud tänu eraannetajate toetusele, soliidses köites ning varustatud rohke foto- ja pildimaterjaliga. „Eelkäijad...” kuulutati 2011. aastal kauneimaks tõlkeraamatuks.

Monika Hunniusest ja naiskirjaniku ning helikunstniku tunnustuseotsinguist kõneles Anja Wilhelmi (Lüneburg). Hunnius (1858–1934), kes eesti lugejale on eelkõige tuntud Hermann Hesse vanaisale pühendatud memuaar-teose „Minu onu Hermann” („Mein Onkel Hermann”) autorina, oli laulja, lauluõpetaja ja kirjanik, kelle elu lõhestasid erialane tunnustatus Saksamaal ning mõistmatus kodumaal, kus ta perekondlike kohustuste nõudel oli sunnitud viibima suurema osa oma elust.

Maris Saagpakk (Tallinn) käsitles oma ettekandes baltisaksa kirjanduse retseptiooni dünaamikat Eestis aastatel 1991–2009. Baltisaksa kirjanduse osakaal moodustab nimetatud perioodil protsentuaalselt üsna tühise osa kogu tõlkekirjandusest (mida ilmus aastas keskmiselt 400–500 nimetust). Saksa keelest tõlgitud vähestest tekstidest moodustavad baltisaksa tekstid omakorda umbes 8 %, mis teeb keskmiselt paar tõlget aastas. Kuigi kultuuriloos ei kahelda enam baltisaksa kultuuri tähtsuses ja baltisaksa autorid ilmuvad „Eesti mõtteloo” sarjas, on baltisaksa ilukirjandus eesti lugejale siiski veel võrdlemisi tundmatu.

Reet Benderi (Tartu) ettekanne käsitles baltisaksa kirjanduse (ja temaatika) retseptiooni ja tõlkeid nõukogude ajal, eksiilis ning kaasajal viimastel aastatel. Retseptiooniloo võib võtta kokku metafoorireana, alustades Vegesacki *klaasseinaga*, jätkates August Annisti *rahvusliku traataiaga* ning lõpetades eespool toodust ja *raudsest eesriidest* tingitud üha edasikestvate *valgete laikudega*. Nõukogude perioodil leidsid baltisaksa autorid armu sedavõrd, kuivõrd neid oli vajalik ja kasulik – nt maadeavastajaid – integreerida vene nõukogude diskursusesse. Pea ainsaks ilukirjanduslikuks erandiks jääb Werner Bergengrueni teose „Surm Tallinnas” mittetäielik tõlge, mis ilmus Loomingu Raamatukogus 1966, kujutades endast omalaadset husaaritempu, sest enamiku lugude tegevus toimub nõukogude ajal hävitatud Kopli surnuaial. Sõjajärelsetel aastatel alanud mõningane lähenemine jätkus aga eksiilis. Viimaste aastate tõlgetest tuleb rõhutada memuaristika ja publitsistika suurt osakaalu ilukirjanduse ees. Ettekande lõpus tutvustati Saagpaku ja Benderi ühiselt koostatud baltisaksa tekstide tõlgete andmebaasi (*ca* 130 väga erinevas mahus teksti alates aastast 1964). Silmatorkavalt suure osa tõlgetest moodustab memuaristika – *ca* 75 teksti, mis ületab arvuliselt mitmekordselt

baltisaksa tõlgete arvu läti keelde ja mis vastab ka baltisaksa kirjanduse üldisemale struktuurile, kus belletristika ei olnud muude tekstiliikide seas just ilmtingimata esikohal.

Seminar kulges elavaloomulise ja sisutiheda diskussiooni saatel, mida juhtisid ka Tartus saksa filoloogia osakonnas külalisprofessoriks olnud Hans Graubner (Göttingen) ja prof Michael Garleff ning Tartu Ülikooli audoktor Gert von Pistohlkors. Balti seminaride juurde lahutamatu kuuluv seltskondlik osa toimus tuntud headuses ja sunnimatus õhkkonnas *Brömsehaus*'i üle-

mistes sfäärides, kus kohal olid ka baltisaksa kirjanikud – teostena CSG raamaturiieil. Mõistagi tõdeti seminari lõpul baltisaksa kirjanduse uurimise jätkamise ja tõlketevõime edendamise vajadust ja avaldati kahetsust, et erinevatel põhjustel olid mitmed esinejad just Eestist ja Lätist sunnitud seminarist kõrvale jääma. Seminari ettekanded avaldatakse CSG Balti seminaride sarjas.

MICHAEL GARLEFF,
REET BENDER